

Змінювання і творення слів. Твірне слово.

Основні способи словотворення:

префіксальний, суфіксальний, префіксально-
суфіксальний, безафіксний (відкидання від
твірного слова префіксів, суфіксів і
закінчення), складання основ (або слів),
аббревіатури, перехід слів з однієї частини
мови в іншу

Пригадайте

- Що вивчає будова слова?
- Назвіть значущі частини слова.
- Які слова називаються спільнокореневими?
- Що вивчає будова слова?
- Розмежуйте форми слова й спільнокореневі слова: родина, родич, рід, родиною, поріднитися, рідний, родину, родини.
- Коли змінюється лексичне значення слова: при словозміні чи при словотворенні?
- Який розділ мовознавчої науки називається словотвором?

ПРОДОВЖІТЬ РЕЧЕННЯ

СЛОВОМ МОЖНА...

РОЗВЕСЕЛИТИ

РОЗРАДИТИ

ВСЕЛИТИ НАДІЮ

ПЕРЕКОНАТИ

ПРИНИЗИТИ

ВАШ ВАРІАНТ

Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу і безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і зародити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину.

В. Сухомлинський

Спробуймо в цьому пересвідчитися.

До слова **ТВОРИТИ** доберіть якнайбільше
спільнокореневих слів.

Творець, творчий, творчість, творіння, витвір,
витворений, твір, створений, перетворений,
відтворити, творчо, новотвір,....

Як утворилися нові слова?

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

НАЗВА СПОСОБУ СЛОВОТВОРЕННЯ	ЯК УТВОРЕНО СЛОВА	ПРИКЛАДИ
ПРЕФІКСАЛЬНИЙ	за допомогою префіксів	при-нести – нести;
СУФІКСАЛЬНИЙ	за допомогою суфіксів	зим-ов-ий – зима;
ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНИЙ	дозволяє створювати слова одночасним додаванням до твірної основи словотворчого префікса й суфікса	при-піч-ок – піч;
БЕЗАФІКСНИЙ	відкиданням афіксів	переклад – переклад-ати;

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

НАЗВА СПОСОБУ СЛОВОТВОРЕННЯ	ЯК УТВОРЕНО СЛОВА	ПРИКЛАДИ
основоскладання	При якому дві й більше основ поєднуються в одне слово.	сніг- о -пад – сніг, падає.

НЕМОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

Як утворено слова	Приклади
через злиття цілого словосполучення	добра ніч – добраніч;
через набуття ним нового значення	корінь (у рослин) – корінь (у математиці);
шляхом переходу однієї частини мови в іншу	операційна, військовий.

Від поданих слів утворіть нові за допомогою префіксів і суфіксів одночасно. До якої частини мови належать утворені слова? Назвіть орфограми в них.

- За кордон, поза чергою, під язиком, на стіні, над Десною.

Дослідження-обґрунтування на основі спостереження

- Доповніть подані приклади. Проаналізуйте групи слів, утворених безафіксним способом.
- Перебігти → перебіг, виходити → вихід, дописати → допис, відлітати → ... , розподілити → ... .
- Зелений → зелень, міцний → міць, юний → ... , блакитний → ... ..
- У чому особливість безафіксного способу словотвору?

ПРОДОВЖЕННЯ

Слова якої частини мови творяться безафіксним способом? Вони називають конкретні предмети чи почуття, процеси, стани?

Від яких частин мови утворюються слова безафіксним способом?

Розберіть за будовою слова *вихід*, *міць*. Які закінчення мають лексеми, утворені безафіксним способом?

БЕЗАФІКСНИЙ – це єдиний спосіб словотвору, коли утворене слово є меншим за похідне. Цим способом творяться іменники від дієслів із префіксами або від прикметників, що вказують на якість. Утворені іменники, зазвичай, мають нульове закінчення, хоча може бути й інше (заява ← заявити).

Безафіксний спосіб словотвору є найменш продуктивним. Наші предки вдалися до нього, коли почали абстрактно мислити. Саме тому переважна більшість іменників, утворених таким чином, називає абстрактні поняття.

Знайдіть у кожному рядку слово,
відмінне од інших способом творення.

- Присадибний, нерозлучний, премудрий,
позачерговий;
- жовтень, учень, переддень, лежень;
- учительський, приморський, думка;
- віднести, вимірювати, уквітчати.

Дослідження-спостереження

Прочитайте. Що означає кожне з виділених слів? Від яких слів вони утворені?

У нашій сім'ї четверо дітей. Я навчаюся у **НВК** «Гімназія № 14», а брат – у **загальноосвітній** школі № 24. Старша сестра – студентка **КНУ**, а молодша відвідує **дитсадок**.

СКЛАДНІ СЛОВА – це такі, що мають у своєму складі два або більше коренів. Вони утворені від самостійних частин мови, які зберігають у своєму складі слово повністю або частково: *дитсадок* ← *дитячий садок*; *загальноосвітня* ← *загальна освіта*.

Різновид складних слів – **СКЛАДНОСКОРОЧЕНІ** (аббревіатури). Вони утворені з початкових звуків або назв початкових букв: *НВК* ← *навчально-виховний комплекс*. Також складноскорочені слова утворюються з початкових частин слова або поєднання початкових літер із частинами слів: *виш* ← *вища школа*.

Частини складних слів можуть поєднуватися з метою усунення збігу приголосних літерами о, е, є.

Такі літери називаються **З'ЄДНУВАЛЬНИМИ**

(сполучними) голосними:

*ліс**О**стен, земл**Е**рийка.*

Дослідження-конструювання

Розшифруйте подані аббревіатури.

МЗС, КНР, АЕС, МВС, ВНЗ, НАН, ООН.

Утворіть словосполучення прикметник + іменник з поданими вище аббревіатурами.

Лінгвістична задача

Знайшовши на горищі бабусин підручник з української літератури, Дмитрик натрапив на такі рядки з вірша П. Тичини, де йшлося про трактори:

Не сінце вони смакують; не траву і не овес;
а так ходять, як літають, завертають в МТС.

- Вірш написаний у тридцяті роки ХХ століття...
Хіба ж тоді були мобільні оператори? – запитав у бабусі онук.

Як розшифрувати аббревіатуру МТС?
Це слово – архаїзм чи історизм?

Дослідження-обґрунтування

Наведені словосполучення замініть складними чи складноскороченими словами. Запишіть, визначте рід і число цих іменників, поясніть правопис.

Сто років, чорна земля, сіно косити, ліс рубати, завідувач кафедрою, універсальний магазин, профспілковий комітет, професійна спілка, Львівський автомобільний завод, Академія педагогічних наук України, Донецький басейн, обласний відділ народної освіти, сільська рада, редакційна колегія, педагогічний інститут, інформаційне бюро, засоби масової інформації.

Відгадайте слова, утворені способом складання

Видання в одному томі

ОДНОТОМНИК

Засновник якогось вчення

ОСНОВОПОЛОЖНИК

Частина стебла, що
приєднує до рослини
плід

ПЛОДОНІЖКА

Період, що охоплює 1000
років

ТИСЯЧОЛІТТЯ

Будівництво кораблів

КОРАБЛЕБУДУВАННЯ

Наука про природу

ПРИРОДОЗНАВСТВО

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ! Слова можуть утворюватися способом складання в поєднанні з суфіксальним способом.

Милосердний, сторічний, багатолюдний,
доброчинний, чорноморський.

Дослідження-зіставлення.

Прочитайте. На яке питання відповідають виділені слова у кожній репліці діалогу? Яке з них є іменником, а яке прикметником?

—Твій тато **військовий**? – запитала Рая.

—Так, він **військовий** лікар, – відповіла Тамара.

Складіть по два речення зі словами, щоб в одному випадку вони були іменниками, а в іншому – прикметниками й числівниками.

Перший, знайомий –
І в а р і а н т

Черговий, другий –
І в а р і а н т

Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте тип і стиль тексту.

...Початком року в давнину вважалася весна. У березні люди виходили на довколишні галявини й святкували новоліття. По-різному називали на Україні перший місяць весни. Латинське слово март...замінило сучасне – березень. Паралельно вживалися також назви березоль та березіль.

Виникли вони з двох коренів слів – береза й зола. Саме під цю пору селяни вирубували в лісах березові гаї. На звільнених площах сіяли зерно. Зрубані дерева спалювали, щоб отримати золу, тобто попіл. Із нього виготовляли скло. Промисел цей називали гутівництвом, а заводи – гутами (За В.Скуратівським)

1. Випишіть з нього ряди спільнокореневих слів .
2. Випишіть слова, утворені способом складання.

Перевір

1. Березень, березіль, березоль, береза, березовий.

Гутівництво, гуті.

2. Новоліття, березоль, березіль.

I ГРУПА. Випишіть слова, утворені безафіксним способом.

Перебіг, вибір, праліс, недруг, берег, клекіт, заморський, землемір, міць.

II ГРУПА. Утворіть якомога більше слів суфіксальним способом від слова **СЕСТРА**.

III ГРУПА. Утворіть слова способом складання.

Лісова смуга; життя, писати; плаття, футляр; методичний кабінет.

Установіть відповідність між словами й способами словотвору.

- 1 префіксальний
- 2 суфіксальний
- 3 префіксально-суфіксальний
- 4 безафіксний
- 5 складання

- А верболіз, перелаз, кущ
Б перехід, випас, блакить
В перелісок, співробітник, запічок
Г городній, ямка, мудрець
Д прадід, недавно, принести
Е зоопарк, працелюб, запічок

Визначте, чи правильно вказаний спосіб творення слів. Поставте «+» чи «—».

1. Добре — безафіксний.
2. Річечка — суфіксальний.
3. Заморський — префіксальний.
4. Чотиригранник — складання основ.
5. Міськрада — префіксальний.
6. Вартовий — суфіксальний.
7. Переклад — префіксальний.
8. Антигуманний — префіксальний.
9. Підвіконня — префіксально-суфіксальний.